

О.О. Мітягін, полковник,
О.О. Рибчук, майор,
О.В. Войтех, майор
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Стаття пропонує аналіз факторів негативного психологічного впливу на військовослужбовців в процесі бойової діяльності, визначення завдань психологічної підготовки та погляди щодо її системного впровадження в навчально-виховний процес вищих військових начальних закладів та військово-навчальних підрозділів вищих навчальних закладів Збройних Сил України.

Ключові слова: психологічна підготовка, психологічна стійкість, стресова ситуація, навчання, курсант, офіцер.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, коли стан військового мистецтва, використання військової техніки та зброї пред'являють високі вимоги до психологічних якостей військовослужбовців, психологічна підготовка стає важливою складовою частиною всебічної підготовки курсантів до практичної діяльності в умовах мирного та воєнного часу.

В арміях розвинутих країн психологічній підготовці військовослужбовців приділяється велика увага. Її мета полягає в створенні бійця психологічно готового до виконання бойового завдання будь-якої складності. Цілеспрямована робота військових психологів дає позитивні результати. Це засвідчує досвід локальних війн і збройних конфліктів, у яких беруть участь військовослужбовці США, Великої Британії, Німеччини та Ізраїлю. Особливостями психологічної підготовки в арміях цих країн є: наявність відповідного апарату практично у всіх структурах організаційної побудови збройних сил; розгалуженість і суворя підпорядкованість різних служб та органів; наявність у розпорядженні органів управління психологічною підготовкою потужної матеріальної й фінансової бази та висококваліфікованих кадрів; чітко визначені ідейно-теоретичні та методологічні основи психологічної підготовки; комплексний підхід до вирішення завдань; нерозривне поєднання навчання і виховання.

В Збройних Силах України, на протязі тривалого часу, психологічна підготовка не була важливим елементом в системі підготовки майбутніх офіцерів. Проте вивчаючи досвід бойових дій у В'єтнамі, Афганістані, Перській затоці, Чечні, військові фахівці переконалися в необхідності загартування психіки військовослужбовців до участі в бойових діях.

Експертний аналіз показав, що на даний час у вищих військових начальних закладах та військово-навчальних підрозділах вищих навчальних закладів (далі – ВВНЗ) Збройних Сил України завдання психологічної підготовки курсантів не є пріоритетними, тому що вирішуються вони частково та в залежності від особистих поглядів, професійних навичок і

досвіду викладачів, командирів навчальних підрозділів та офіцерів структур по роботі з особовим складом. Частково завдання загальної психологічної підготовки реалізуються на заняттях з дисциплін “Психологія” та “Військова педагогіка”, де курсанти опановують психологічні та педагогічні ази роботи з особовим складом, які в подальшому будуть вдосконалюватись в ході своєї службової діяльності. Проте загальною проблемою залишається відсутність системного підходу до вирішення завдань психологічної підготовки.

Актуальність даної теми полягає в можливості, опираючись на вимоги нормативних документів, використовувати існуючий досвід армій провідних країн та надбання Збройних Сил України – забезпечити підвищення якості психологічної підготовки курсантів під час навчання у ВВНЗ.

Аналіз публікацій. 7 грудня 2012 Заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України затверджено Концепцію впровадження психологічної підготовки у Збройних Силах України [1], яка розкриває роль та місце психологічної підготовки у загальній системі підготовки військ (сил); визначає складові елементи, внутрішню структуру системи психологічної підготовки, пріоритети щодо її змісту та організації, головні напрями та завдання діяльності органів військового управління щодо організації та проведення психологічної підготовки особового складу. Специфіка та особливості психологічної підготовки отримали широке висвітлення в працях військових дослідників. В зазначених працях досліджувались такі питання та проблеми: методологія дослідження шляхів формування високої психологічної стійкості у військовослужбовців [2, 3]; класифікації негативних факторів, які впливають на психіку військовослужбовця в умовах військово-професійної діяльності [2, 3, 4, 5, 6, 7]; види та завдання психологічної підготовки методи її практичного застосування [8, 9, 10].

Метою статті є узагальнення факторів впливу на умови бойової діяльності та особистість військовослужбовця, визначення завдань психологічної підготовки під час навчання у ВВНЗ і шляхів формування у курсантів психологічної стійкості до дій в складних умовах, що можуть виникати в подальшій службовій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Стрессова ситуація висуває високі вимоги до військовослужбовців. Курсант – майбутній офіцер, якому належить не тільки приймати участь в бойових діях, а й керувати діями підлеглих. Це надзвичайно важлива сторона його майбутньої діяльності яка заслуговує на особливу увагу.

В Концепції впровадження психологічної підготовки у Збройних Силах України – психологічна підготовка визначається як “цілісний і організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості і психологічної готовності до дій у бою, складних і небезпечних умовах, в обстановці, яка різко змінюється, під час тривалої нервово-психологічної напруги, подолання труднощів, пов’язаних із виконанням військового обов’язку як у воєнний, так і мирний час” [1].

Під психологічною стійкістю слід розуміти здатність військовослужбовців протистояти негативним впливам стресових факторів бойової обстановки. Психологічна стійкість дозволяє зберегти високу ефективність роботи психіки, особливо її інтелектуальної сфери, що забезпечує вірну оцінку обстановки, своєчасне й обґрунтоване прийняття рішень та енергійне їх впровадження, на основі раніше розвинутих творчих здібностей, професійних навичок та майстерності.

Методологія дослідження шляхів формування високої психологічної стійкості у курсантів, що забезпечить ефективність дій в ситуаціях бою і служби, розроблена в сучасній військовій педагогіці та психології [2, 3]. У відповідності до існуючих поглядів, для вирішення проблеми необхідно: дати характеристику умов (факторів) бойової діяльності, встановити який психологічний тиск вони здійснюють на офіцера і на цих засадах визначити заходи, що сприятимуть формуванню у майбутніх офіцерів необхідних якостей в процесі їх психологічної підготовки.

У працях сучасних військових психологів існують різні підходи до класифікації негативних факторів, які впливають на психіку військовослужбовця в умовах військово-професійної діяльності та бойових дій [5]. В цілому негативні умови, які впливають на бойову діяльність, психологічну готовність і особистість військовослужбовця можливо поділити на дві групи загальні – які впливають на особовий склад, незалежно від військової спеціальності, роду, виду збройних сил та **специфічні** – обумовлені відмінностями службово-бойової діяльності особового складу (снайперів, саперів, підрозділів спеціального призначення тощо) [6].

Загальними факторами впливу на умови бойової діяльності та особистість військовослужбовця є: відомості про супротивника; ступінь інформованості особового складу про обстановку і зміст завдань; погодні умови, пора року й доби, характер місцевості; наслідки бойових дій, наявність бойових або санітарних втрат, досвід подолання негативних психогенних станів, страху та паніки; тривалість ведення бойових дій, ступінь фізичної та психологічної виснаженості особового складу; сили та засоби, укомплектованість своєї частини; стан управління і керівництва (укомплектованість офіцерським складом, наявність бойового досвіду у офіцерів, рівень їх авторитету); наявність частин підтримки, взаємодії й забезпечення, результати їх дій; рівень злагодженості підрозділів та частин; рівень адаптованості та ступінь впливу на особовий склад факторів складної бойової обстановки, небезпеки і невизначеності.

Ці фактори носять різнополюсний характер та можуть впливати на особовий склад у цілому як позитивно так і негативно.

Негативно впливають на боєздатність військовослужбовців: непередбачуваність бойових дій та їх тривалість; наявність загрози для здоров'я та самого життя; дії на ворожій або замінованій території, під вогнем супротивника; оточення, загроза полону, жорстокість, брутальність ворога; складні погодні умови (холод, спека, опади, туман), складна місцевість (болото, гори, пустеля, тундра); депривація сну, виснаженість,

наявність поранень, захворювань; нестача набоїв, води, ізоляція, відсутність зв'язку з командуванням; конфлікти у підрозділі або у родинах військовослужбовців; негативне ставлення до війни; почуття психічної (фізичної) безпомічності ("комплекс жертви"); недостатній рівень соціального захисту військовослужбовців та їх родин.

Разом з тим, на психічну готовність і стійкість військовослужбовця позитивно впливають: добровільність участі у війні, переконання у справедливості війни; висока самооцінка та інтелект, сталість бойових навичок; інтегрованість до підрозділу, високий моральний клімат у підрозділі; релігійність [7].

В основі морально-психологічних якостей офіцера, що забезпечують підвищення внутрішньої стійкості до складних ситуацій, лежать його світоглядні переконання. Їх формування у курсантів здійснюється шляхом роз'яснення, доведення, переконання, підкріплені особистим досвідом.

Надмірне бойове навантаження, знеацька виникаюча небезпека або інші обставини можуть викликати у військовослужбовця настільки велику перенапругу, що вона на якийсь час охоплює психіку. Саме в таких випадках виручає професійна майстерність. Вона дозволяє, всупереч розгубленості, зберігати правильний напрямок та ритм дій.

В основі професійної майстерності офіцера лежать визначені військово-технічні знання, інтелектуальні та практичні навички. Важливим шляхом формування майстерності у курсантів під час навчання в ВВНЗ являється тренування з послідовним нарощуванням кількісних та якісних показників.

Як відомо, моральна та професійна основа психологічної стійкості у курсантів формується шляхом переконання та тренування. Специфічний шлях вироблення психологічної стійкості у курсантів, окрім названих, полягає в навмисному зниженні впливу негативних факторів на психіку. Це складає механізм психологічної підготовки в тій частині, що стосується психологічної стійкості.

Для того, щоб успішно проводилася робота по формуванню у курсантів необхідних переконань, навичків і стійкості, необхідно враховувати наявність у них тих чи інших якостей, що склалися до вступу на навчання. Для визначення необхідних якостей використовується термін професійна придатність [8]. З метою визначення професійної придатності, на етапі вступу до ВВНЗ, абітурієнти проходять професійно-психологічний відбір.

З урахуванням професійної спрямованості, що визначає загальну мету підготовки у ВВНЗ, і ступеню професійної придатності повинен визначатися зміст психологічної підготовки курсантів до виконання визначених обов'язків.

Вивчення досвіду сучасних локальних війн, конфліктів, антитерористичних операцій дає можливість виділити загальні, спеціальні та цільові завдання психологічної підготовки особового складу [9].

Загальна психологічна підготовка курсантів, яка призначена формувати й удосконалювати у майбутнього офіцера готовність до служби, здатність керувати особовим складом, виконувати бойові завдання та інші

психологічні якості згідно з вимогами сучасної війни.

Вона спирається на формування та розвиток політичної свідомості курсанта, патріотизму, волі до перемоги та впевненості в ній, бойової активності та готовності до самопожертви. Загальна підготовка єдина для всіх видів збройних сил та родів військ.

Виконання завдань загальної психологічної підготовки досягається формуванням у військовослужбовців визначеної мотивації, спрямовується на навчання їх прийомам емоційно-вольової мобілізації, зняття негативних психічних станів, надаючи собі та підлеглим першої психологічної допомоги, виживанням в екстремальних умовах, згуртування, злагодження, підвищення соціально-психологічної сумісності та стійкості військових підрозділів.

Спеціальна психологічна підготовка спрямовується на підготовку майбутніх офіцерів до успішних дій в конкретних видах служби, бою. Вона організується з метою розвитку специфічних військово-професійних якостей військовослужбовців, напрацювання високої бойової активності та психологічної стійкості, навичок поведінки в екстремальних умовах, здатних перетворити негативні фактори на стимулюючі, за допомогою досвіду успішних дій курсантів в небезпечних ситуаціях.

Значна частина завдань спеціальної психологічної підготовки вирішується в рамках навчального плану під час практичних занять, а також в процесі стрільб, пусків ракет, проведення тренувань та навчань в умовах, максимально наближених до бойових з метою розвитку у військовослужбовців сприяння професійної уваги, професійної пам'яті, здатності протистояти стресорам, характерним для конкретного виду діяльності.

Доцільно виділити також **цільову** психологічну підготовку, що проводиться з метою адаптації психіки військовослужбовця до умов виконання конкретного бойового завдання, формування бойового психічного стану, напрацювання внутрішньої установки на підготовку до конкретної дії. Сприяючими засобами цільової психологічної підготовки можуть бути: відпочинок, виключення надмірних переживань, нормальне харчування, а також деякі штучні прийоми (психологічна саморегуляція) [9, 10].

Кожен викладач зі свого предмету повинен володіти великим арсеналом форм, методів, засобів та способів психологічної підготовки, які б давали можливість створення необхідної виховної напруги на заняттях і за правильного їх використання забезпечили б психологічне загартування курсанта. Надзвичайно важливо, щоб кожен викладач усвідомив важливість психологічної підготовки, та вирішував її задачі. Більше того, завдання психологічної підготовки доцільно передбачати спеціальними планами в рамках загальної програми навчання та виховання курсантів.

Метою психологічної підготовки в ході навчального процесу повинно стати досягнення орієнтирів, установок, настроїв, готовності та стійкості курсантів. Їх формуванням вирішуються завдання загальної та спеціальної підготовки. Враховуючи це, процес психологічної підготовки в ході

викладання навчальних дисциплін та службової діяльності курсантів можна відобразити за допомогою схеми (табл. 1).

Цикли навчальних дисциплін, навчальні дисципліни, форми роботи	Суспільні дисципліни	Психологія та військова педагогіка	Загальновійськові дисципліни	Виховна робота	Службові обов'язки	Самостійна підготовка	Стажування	
								Види та Напрямки психологічної підготовки
якості, що виховуються								
Загальна психологічна підготовка	Готовність до війни, воєнних дій, зустрічі з ворогом	Джерела моральних сил, роль морального фактора людини у війні	Здатність реально бачити сильні та слабкі сторони ворога, визначити бойову та технічну перевагу	Активна життєва позиція	Відповідальність, обов'язковість, дисципліна	Регулярність, систематичність, самоконтроль	Уявлення і усвідомлення власної ролі, впевненість	
Спеціальна психологічна підготовка	Підготовка воєнного спеціаліста	Розширення кругозору, здатність переконувати	Здатність вивчати людей, колективи, впливати на настрої, думки, долати конфлікти	Розуміння природи бою, врахування психологічного фактору в бою	Уміння планувати, мобілізувати, переконувати	Дотримання інструкцій, напрацьованих алгоритмів	Привченість до ґрунтовної підготовки заходів, навички здобуття інформації	Досвід, практичні знання, реальні уявлення
	Підготовка офіцера	Творче мислення, здатність аналізувати, узагальнювати та робити обґрунтовані висновки	Здатність вираховувати можливості людей, моральні наслідки власних рішень та дій	Чітко розуміти задачу, оцінювати обстановку, приймати рішення, керувати боєм	Здатність здійснювати управлінський вплив на підлеглих, їх навчати, виховувати, вести за собою	Командирські навички, уміння працювати з документами, впевненість	Самостійність, сміливість, впевненість	З'ясування кола обов'язків, життя частини, польовий вишкіл
	Підготовка бійця	Розуміння суті бойової ситуації, її змісту	Розуміння природи небезпечних ситуацій, саморегуляція, здатність управляти психологічними реакціями	Уявлення картини бою в часі, просторі, русі, насиченні вогнем	Розуміння морально-психологічного змісту різних видів бойових дій	Розуміння, володіння обстановкою	Стойкість, працьовитість, настирливість	Вирішення конкретних завдань, розуміння ситуації

Табл. 1 – Загальна характеристика змісту психологічної підготовки курсантів в процесі навчання в ВВНЗ.

Для вирішення конкретних цілей формування у курсантів психологічної стійкості і готовності діяти в складних умовах у педагогічному процесі військового навчального закладу слід дотримуватися ряду умов: викладач повинен бути орієнтований на вирішення задач психологічної підготовки в курсі в цілому, по кожній темі та на кожному занятті; він повинен розуміти сутність, завдання і механізми формування психологічної готовності; планувати роботу по вирішення завдань психологічної підготовки на кожному занятті.

Окремо слід відмітити виключно великі можливості для психологічної підготовки курсантів під час стажування у військах. Результативність цього виду підготовки залежить від ступеню реальної відповідальності, усвідомлення курсантами, що виконують посадові обов'язки, того на скільки активно і повно вони включаються в їх виконання. Все це повинно враховуватися командиром частини, в якій проходять стажування курсанти.

Психологічна підготовка повинна також здійснюватися шляхом виконання спеціальних вправ, які можуть включатися в тактичні заняття або

виконуватися окремо. До них відносяться: знайомство з бойовими можливостями армій інших країн, вогневими можливостями зброї на полі бою, з картиною сучасного поля бою, насиченою вогнем, технікою, рухом і таке інше; дії зі зброєю, передусім ведення вогню на ураження, метання гранат; обкатка танками (БТРами) і боротьба з броньованою технікою; подолання смуг психологічної підготовки; тактичні заняття на полях психологічної підготовки; дії на висоті, в оточенні вогню, в обмеженому просторі, в темноті; використання імітаторів та ситуаційних тренажерів [8, 9].

Викладене дає можливість прийти до висновку, що під час навчання у ВВНЗ є великі можливості для психологічної підготовки курсантів, як командирів, військових спеціалістів та бійців, до реальної бойової ситуації. Ці можливості повинні в повному обсязі реалізовуватися кожним викладачем під час проведення ним занять. Дуже важливо, щоб вони глибоко розуміли значення психологічної підготовки, її суть і закономірності, можливості в цьому розумінні їхніх предметів. Виконання завдань психологічної підготовки курсантів під час навчання у ВВНЗ забезпечить їх подальшу ефективну діяльність у навчанні, вихованні, психологічній підготовці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція впровадження психологічної підготовки у Збройних Силах України.[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.urist.in.ua/showthread.php?t=156543346>.
2. *Абдурахманов Р.* Военная психология: методология, теория, практика: Учебно-методическое пособие / Р. Абдурахманов. – М.: Военный университет, 1996. – 54 с.
3. *Александров А.А.* Аутотренинг: [справочник] / А.А. Александров. – СПб.: Питер, 2007. – 272 с.
4. *Антипов В.В.* Психофизиологическая адаптация к экстремальным ситуациям / В.В. Антипов. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 173 с.
5. *Апчел В.Я.* Стресс и стрессоустойчивость человека / В.Я. Апчел, В.Н. Циган. – СПб.: ВМА, 2002. – 86 с.
6. *Бойко О.В.* Психологічна підготовка. Частина I. (теоретичний аспект): Навчально-методичний посібник / Бойко О.В. – Львів: АСВ, 2010. – 200 с.
7. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина II. Батальйон, рота. – К.: Міністерство оборони України, 2010. – 217 с.
8. Актуальные проблемы педагогики и психологии высшей военной школы – М.: ВПА. 1980. – 80 с.
9. *Голик М.М.* Морально-психологічне забезпечення миротворчих операцій. Частина I.: [Навчально-методичний посібник] / М.М. Голик, А.М. Романишин. – Львів: ЛІСВ, 2007 – С. 32–33, С. 43–44.
10. *Макаревич О.П.* Психологія регуляції поведінки особистості у складних ситуаціях / О.П. Макаревич. – К.: Оріяни, 2001. – С. 89–99.

О.А. Митягин, полковник,
О.А. Рыбчук, майор,
А.В. Войтех, майор
Национальный университет обороны
Украины имени Ивана Черняховського

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА КУРСАНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШЕМ ВОЕННОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Статья предлагает анализ факторов отрицательного психологического влияния на военнослужащих в процессе боевой деятельности, определение задач психологической подготовки и взгляды относительно ее системного внедрения в учебно-воспитательный процесс высших военных учебных заведений и военно-учебных подразделений высших учебных заведений Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: психологическая подготовка, психологическая стойкость стрессовая ситуация, обучение, курсант, офицер.

O. Mitiagin, colonel,
O. Rybchuk, major,
O. Voitek, major
National Defense University of Ukraine, named
after Ivan Chernyakhovskii

PSYCHOLOGICAL TRAINING OF CADETS WITHIN EDUCATION PROCESS AT HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTION

The article offers an analysis of negative psychological impact factors on military personnel during combat operations. It also identifies the objective of psychological skills training as well as its systematic implementation into the educational process at higher military educational institutions and training units within the Armed Forces of Ukraine .

Keywords: psychological skills training, psychological fortitude, stressful situation, education/training, cadet, officer.